

A jogi alapelvek szerepe a magyar bírói gyakorlatban – a bizonyítást vezérlő elvek példája

I. A TANULMÁNY CÉLJA

E tanulmány megírásakor egy munkatársaimmal közösen végzett és 2010 nyarán befejezett jogszociológiai kutatás bizonyos eredményeire támaszkodtam.^[1] Vizsgálódásunk annak a feltérképezésére irányult, hogy miként érvényesült az utóbbi években a magyar büntetőbíróságok gyakorlatában az ártatlanság vélelmének elve. Az elv érvényesülését több aspektusból lehet elemezni, de mi elsősorban a bírói ténymegállapítás folyamatában betöltött valódi szerepére voltunk kíváncsiak. A kutatásaink fókuszában ezért az ártatlanság vélelmének az egyik összetevője, az *in dubio pro reo* szabály alkalmazása állt. Kérdésünk az volt, hogy miként viszonyulnak a bírák ehhez a szabályhoz a bizonyítékok értékelése, és a bűnösségre nézve levont következtetésük kialakítása során. Másképp megfogalmazva: milyen fokú bizonyosság szükséges az elítéléshez a mai Magyarországon, és miként viszonyul egymáshoz a gyakorlatban a bizonyítékok szabad értékelése és az *in dubio* szabály?

Az alapos vizsgálódást indokoltta tette, hogy a bírósági bizonyítás és ezen belül a bizonyítékok értékelésének terepe olyan része a magyar büntetőeljárási jognak, amely tételes rendelkezések által igen csekély mértékben szabályozott. Az 1998. évi XIX. tv. (Be.) mindössze néhány szakaszában rendelkezik a tényfeltárás és mérlegelés alapvető szabályairól (75–78. §), a többit az ésszerű bírói gondolkodásra bízta. Abból a tényből, hogy a mérlegelésre irányadó szabályok hatalmas „szabad teret” biztosítanak a bírácoknak, azonban még nem következik, hogy ne lennének olyan szokások, mintázatok, amelyet a bírói gyakorlat követ. Törekvésünk konkrét célja az volt, hogy az általunk elvégzett elemzés segítségével feltárjuk, illetve értékeljük ezeket a mintákat, és szociológiai módszerekkel vizsgáljuk azt is, ezek mögött milyen bírói attitűdök húzódnak meg, és miként függenek össze jogrendszerünk egyéb jellemzőivel.

A kutatás közben azonban világossá vált számunkra, hogy eredményeink nem csupán az ártatlanság vélelmének érvényesüléséről mondanak valamit, hanem arról is, miként viszonyulnak a magyar bírák a jogi alapelvekhez: miként értik meg és milyen szerepet tulajdonítanak azoknak a jogalkalmazás menetében. A következőkben erre az általános aspektusra tekintettel ismertetem a kutatás módszerét, eredményeit és a levont következtetéseinket.

[1] A kutatást a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával folytattam le (BO/00491/07).

II. A KUTATÁS MÓDSZERTANA

Úgy gondoltuk, hogy a hazai bírói gyakorlatot a bizonyítási eljárások zömét lefolytató első fokon eljáró bíróságok döntésein keresztül lehet elemezni. Ezen ítéletek vizsgálatából szűrhető le következtetés arra nézve, hogy miként érvényesül az *in dubio* szabály, milyen fokú ténybeli bizonyosság elérése tükröződik a döntések indokolásából.

1. Az ügyek kiválasztása

A kutatást nagyban megkönnyítette, hogy rendelkezésünkre állt a bíróságok honlapján működő adatbázis.^[2] Ez az összes olyan ügyben született érdemi határozatot tartalmazza, amelyek a 2006. évtől kezdve legalább az ítéletábrák szintjéig eljutottak. Mindez természetesen azt is jelenti, hogy túlnyomó részt olyan ügyek kerültek be az elemzett mintába, amelyek első fokon valamelyik megyei bíróságon indultak (főként: emberölés, életveszélyt vagy halált okozó testi sértés, hivatali vesztegetés), és amelyeknek az ítéletábrák a másodfoka. A jelenlegi eljárásjogi rendszerben a helyi bíróságokról csupán nagyon kevés ügy juthat el az ítéletábrákig (azok az ügyek, amelyekben a másodfokú bíróság a bűnösséget illetően változtatott az elsőfokú ítéleten). Ez a helyzet elméletileg ugyan nem, gyakorlatilag azonban befolyásolhatja a bizonyítás minőségét, esetleg a bűnösség megállapításához szükséges bizonyítottság mértékét. Bár az eljárásjogi szabályok ugyanúgy vonatkoznak a kisebb súlyú, mint a nagyobb horderejű ügyekre, mégis okkal feltételezhető, hogy az eljáró hatóságok nagyobb körültekintéssel és módszeresebben folytatják le a bizonyítást például egy különös kegyetlenséggel elkövetett emberölés ügyében, mint egy garázdaság miatt indult eljárásban. Emiatt kritizálható a kutatás: a bíróság elé került ügyek egy része ugyanis „felülreprezentált” lesz a mintában, és elképzelhető az, hogy más a bizonyítás és a mérlegelés színvonala a kisebb jelentőségű ügyekben, így a tényleges kép nem úgy fest, ahogyan azt kutatásunk tükrözi.

Két indok alapján mégis úgy gondoltuk, elég lesz a bírósági adatbázisban fellelhető ügyekre támaszkodnunk. Először is, az ügy súlyosabb mivolta nem csupán az eljáró hatóságok tüzetesebb vizsgálódását eredményezheti, hanem egyúttal nagyobb nyomást is helyez rájuk az eredményességet illetően. Ilyen nyomás alatt nem elképzelhetetlen, hogy a bizonyítékok értékelése nem az *in dubio* szabálynak megfelelően történik (sajnálatosan ezt feltevést látszik igazolni pl. a hírhedt móri bankrablás ügye, vagy Pusoma Dénes megfilmesített tragédiája). A másik érv az, hogy amennyiben a vizsgált mintában (melynek zömét a fajsúlyos ügyek képezik) is kimutathatók bizonyos tendenciák az *in dubio* szabállyal kapcsolatban, akkor ez már önmagában is jelzés értékű lehet a gyakorlat problémáira nézve, egyben alapként szolgálhatnak egy további szélesebb körű kutatáshoz.

[2] <http://birosag.hu/engine.aspx?page=anonim>

További módszertani sajátossága a kutatásnak, hogy azokat az ügyeket választottuk ki a teljes adatbázisból, amelyek esetében a vádlott tagadta a cselekmény elkövetését. Erre azért volt szükség, mert a Be. szerint [118. § (2) bek.] ugyan a beismerő vallomás nem helyettesíti a teljes bizonyítást, a gyakorlatban azonban tudjuk, hogy a beismerő vallomás esetén a dolgok természetéből fakadóan az ártatlanság vélelmének és az in dubio szabálynak a garanciális jelentősége lecsökken (a teljes magyar gyakorlatban elvétve találkozhatunk olyan ítélettel, amelyben a beismerés ellenére valakit felmentett a bíróság). Az a kérdés, hogy a bíróságok mennyire veszik komolyan ezeket a garanciákat, igazából csak azokon az ügyeken keresztül válaszolható meg, amelyekben komoly téttel bír a betartásuk vagy a megkerülésük. Erre a szempontra is tekintettel csak arra a cselekményre nézve vizsgáltuk az ítéleteket, amelyek az adott ügyben a legsúlyosabbnak minősültek („főcselekmény”) – a felmentés/elítélés arányt is csak ezekre nézve számoltuk ki. Úgy ítéltük meg, az elv érvényesülését illetően nincs túl nagy jelentősége annak, hogy valakit emberölésért elítélnek, de a garázdaság miatt emelt vád alól ugyanakkor felmentik.

A kiválasztás másik szempontja az volt, hogy az ügyek a kvantitatív analízis szempontjából viszonylag egyszerűen kezelhetőek legyenek. Ezért azokat az ügyeket figyelmen kívül hagytuk, amelyekben sok vádlott szerepel, és döntően egy, néhány esetben két vádlottas ügyeket gyűjtöttünk ki. A feldolgozás megkönnyítése érdekében azokat az eseteket sem vettük bele a mintába, melyek túlságosan terjedelmesek és bonyolultak voltak, és szintén kihagytuk azokat is, amelyekben az anonimizálás olyan „jól” sikerült, hogy az indokolásból nem lehetett megtudni, melyik állítást, melyik tanúnak tulajdonítja a bíróság. Ezeket az ügyeket leszámítva a kiválasztott ítéletek felölelik az adatbázisban szereplő összes olyan ítéletet, amelyekben az ártatlanság vélelmének valódi tétje volt.

2. Az ítéletek elemzésének módszertana

A fentiek szerint kiválogatott ügyeket (összesen 279 db) kétféle módszerrel vettük vizsgálat alá. A kvantitatív módszer lényege abban állt, hogy egy olyan – táblázatba foglalt – kérdéssor állítottunk össze, amelyekre egyszerű, statisztikailag könnyen értékelhető válaszok voltak adhatók (ezek egy részét számokkal előre kódolni lehetett). A kérdéseket három nagy csoportra oszthatjuk: az elsőbe tartoznak az ügyek azonosító adataira és általános jellemzőire vonatkozó kérdések (ügyszám, melyik megyében indult, felmentés vagy elítélés lett az eredmény, mi történet a fellebbviteli eljárásban, milyen a vádlott társadalmi státusza). A második kérdéscsoport az indokolásban szereplő különféle bizonyítékok előfordulási gyakoriságára vonatkozik – terhelő és mentő bizonyítékok szerinti bontásban (így olyan jellemzők derülnek ki, hogy pl. hány tanú tett terhelő vallomást az ügyben, ezek közvetlen vagy közvetett tanúk voltak, vagy pl. készült(ek)-e az eljárás során szakértői vélemény(ek), volt-e okirati, esetleg poligráfos bizonyítás etc.). Csak azokat a bizonyítékokat regisztráltuk, amelyek a vádlott bűnösségével álltak összefüggésben (tehát azokat a szakvéle-

ményeket, melyek pusztán az okozott kár nagyságára vagy az okozott sérülés gyógytartamára vonatkoztak, nem vettük figyelembe). Az ügy feldolgozója ezen túl rögzíthette még a bizonyítékokkal kapcsolatos külön észrevételeit. Harmadikként pedig a bizonyítékok értékelésekor felhasznált érveket gyűjtöttük ki. Ezeket két alcsoportra osztottuk: a kialakult bírói meggyőződést alátámasztó (asszociatív), és az álláspontjával szembenálló érveket gyengítő (disszociatív) érvekre. (Asszociatív érv pl., hogy a tanú vallomását valamilyen tárgyi bizonyíték alátámasztotta, disszociatív pedig az, hogy a bírói meggyőződéssel ellentétes vallomást tevő tanú vagy vádlott valamilyen okból szavahihetetlen).^[3] Előzetes vizsgálódásaink során arra a következtetésre jutottunk, hogy az általában felhasznált érvelési eszköztár véges, így a különböző érveket számokkal tudtuk kódolni a táblázatban. Természetesen itt is hagytunk lehetőséget arra, hogy az adott ítélet feldolgozója megtegye a bírói érveléssel kapcsolatos megjegyzéseit.

Az így elkészült elektronikus alapú táblázat alkalmas lett különböző statisztikák, illetve kereszt táblák készítésére, amelyekkel fel tudtuk tárni a bizonyítékok értékelésének számszerűsíthető összefüggéseit. Például kimutatható lett, hogy a bűnösséget kimondó vagy a felmentő ítéletek igényeltek-e alaposabb, több érvet felvonultató indokolást, mennyire tartják fontosnak a bíróságok, hogy reagáljanak az álláspontjukkal szembeni érvekre, vagy éppen az, hogy a vádlott társadalmi státusza korrelációban áll-e az elítéléséhez szükséges bizonyítékok számával etc.

Természetes azonban, hogy egy olyan bonyolult szellemi tevékenységet, mint a bizonyítékok értékelése, nem lehet pusztán számszerű összefüggések segítségével elemezni. Ezért a feladatunk másik részét a kvalitatív elemzés képezte. Arra helyeztük a hangsúlyt, hogy kvantitatív elemzés eredményeit is felhasználva kiderítsük, a „szabad értékelés” általános elve mögött kialakultak-e olyan érvelési fordulatok, rejtett vélelmek, sémák, amelyeknek a mérlegelést könnyítő funkciója van, ugyanakkor pedig befolyásolják az in dubio szabály érvényesülését. Az analízis során zsinórmértéknek azt vettük, hogy mennyire tekintheti meggyőzőnek az érvelés egészét, vagy annak világosan elhatárolható elemeit egy olyan racionálisan és elfogulatlanul gondolkodó személy, aki csupán az ítélet indokolását ismeri. Mivel az indokolások meggyőző erejét nem csupán összességükben, hanem az egyes érveket tekintve is vizsgáltuk, az egyes érvelési panelekkel szemben a megfogalmazott kritikák nem jelentik okvetlenül azt, hogy az adott ítéletet nem találtuk összességében meggyőzőnek, csupán annyit, hogy a bíróság bizonyos érvei vitathatók voltak. Természetesen, ha egy adott ügyben több ilyen aggályos elem található, az kihatással lehet az ítélet meggyőző erejére.

[3] Az asszociatív és disszociatív indokoknak a jogi érvelésben betöltött szerepére lásd: Szabó Miklós: *Jogbölcséleti előadások*, Bíbor kiadó, Miskolc, 1998. 65.

3. A kérdőíves vizsgálat módszertana

A kutatási hipotézisünk az volt, hogy az ítéletek feldolgozásából nyert eredmények magyarázatának egyik lehetséges forrása a bírák attitűdjeiben kereshető. Ahogyan már említettük, a bizonyítás folyamata a magyar jogban rendkívül általánosan került szabályozásra, így a törvény nagyon sokat bíz a bíróságokra. Az in dubio szabály és a szabad bizonyítási rendszer tág keretein belül kialakuló gyakorlat ezért nagyban függ attól, hogy a bírák hogyan gondolkodnak. Erre a megfontolásra tekintettel arra voltunk kíváncsiak, hogy a bírák milyen szerepben látják önmagukat, milyen célokat tulajdonítanak magának a büntetőeljárásnak, és milyen támpontokat használnak a mérlegelés során. Ezért az Eötvös Károly Közpolitikai Intézettel (EKINT) közösen készítettünk egy kérdőívet is a bírák számára. Ebben több olyan kérdés volt, amely speciálisan a büntetőbíráknak az ártatlanság vélelmére, illetve az in dubio szabályra vonatkozó attitűdjének feltérképezésére alkalmas, más részük pedig általában tesztelte a bírák érzékenységét az alapelvek alkalmazására.

A kérdések egy része direkt módon irányult ezekre az attitűdökre, más részük viszont indirekt, „álcázott” formában. Reálisnak tartottuk ugyanis azt a veszélyt, hogy ha a válaszadó tudja, „mire megy ki a játék”, akkor hajlamos lehet jobb színben feltüntetni az attitűdjeit, illetve a gyakorlatát, mint amilyenek azok a valóságban, és „tankönyvízű” válaszok születnek. A válaszok elemzésekor ezért külön is vizsgáltuk a kérdések e két csoportját. Igyekeztünk olyan módon megfogalmazni a kérdéseinket, hogy azok ne sematikusak, általánosak legyenek, hanem egy-egy konkrét gyakorlati probléma megoldására várjanak feleletet. Feltételezésünk szerint, bár egy teszt-szituáció mindig más, mint a tényleges gyakorlat, így inkább várható az, hogy működésbe lép a gyakorlat során rögzült gondolkodási mód.

A kérdőívet minden büntetőbíró megkapta elektronikus levél formájában. Sajnos, a körülbelül 1200 büntetőbíró közül kevesebb mint 70-en válaszoltak, és ők sem mindegyik kérdésre. Az alapsokaság viszonylagos homogenitása miatt azonban úgy gondoltuk, hogy a kapott válaszokból megalapozottan vonhatók le bizonyos következtetések.

III. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

A kiválasztott ítéletekben fellelhető indokolások elemzésekor tehát arra kerestünk választ, hogy a törvény által meghatározott általános mérlegelési sztenderdhez (a bizonyítékok szabad értékelése) kapcsolódóan milyen érvelési minták és sémák alakultak ki a gyakorlatban és ezek mennyiben felelnek meg az in dubio szabálynak. Arra a következtetésre jutottunk, hogy bírói az indokolások formai szempontból nem kifogásolhatók, azok majdnem mindegyike tartalmaz érdemi érveket arra nézve, hogy milyen bizonyítékok alapján mondta ki bűnösnek a bíróság a vádlottat vagy miért mentette fel. A tartalmi szempontokra figyelve azonban azt állapítottuk meg, hogy az érvek a bűnösséget kimondó döntések indokolásában sok esetben nem rendelkeznek azzal a meggyőző erővel, amely

„kétséget kizáróvá” tenné az olvasó számára, hogy a vádlott követte el a terhére rótt bűncselekményt.

Számos ügyben találkoztunk olyan igazolási módszerekkel, érvelési sémákkal, amelyek távol állnak attól, hogy valóban ésszerű módon támasszák alá a bűnösséget, így „hézagossá” tették az indokolást. Összesen 12 ilyen kisebb-nagyobb problémát tudtunk azonosítani. E tanulmánynak nem célja mind a 12 típust részletesen elemezni, csupán azt a két kategóriát emeljük ki, amelyek a leginkább összefüggésben állnak a bizonyításra vonatkozó alapelvek értelmezésével és alkalmazásával.

1. Az ítéletek kvalitatív vizsgálata

1.1. Az érvek egyoldalú vizsgálata, rejtett vélelmek

A bíróságok a szabad bizonyítás leple alatt sok esetben hajlamosak a rendelkezésre álló érvkészlet egyoldalú, következetlen használatára. A mérlegelési szabadság ebben az esetben azt jelenti, a bíró szabadon választja meg: melyik érvelési panelt melyik bizonyíték értékelésekor alkalmazza. Lehet például, hogy az egymással ellentétes nyilatkozatot tevő sértett és vádlott egyaránt következetes, ellentmondásoktól mentes vallomást tett, ám a bíróság ezt a tényt csupán az egyik vallomás értékelésével kapcsolatban rögzíti (ha pl. bűnösséget kimondó ítélet születik, akkor csak a sértett, illetve a sértetti vallomást megerősítő bizonyítékok elemzésekor említi). Vagy: hiába vallanak a mentő tanúk is egybehangzóan és következetesen, csak a terhelő tanúk esetében jelzi ezt a bíróság, elfelejtkezve arról, hogy a mentő tanúk is így vallottak. A másik tipikus érvelési szituáció az, amikor a bíróság az álláspontjával szembenálló bizonyíték gyengeségeit felsorakoztatja és részletesen elemzi, ugyanakkor az alátámasztó – elsősorban személyi – bizonyítékok vonatkozásában „lényegtelen, apróbb ellentmondásokról” beszél, amelyek a „cselekmény óta eltelt idő hosszával” magyarázhatók. Így csupán a bírói álláspontnak megfelelő, azt alátámasztó bizonyíték esetében kerül sor az erősségek kiemelésére, míg az ellentétes álláspontot támogató bizonyítékok vonatkozásában ezek az érvek nem jelennek meg (csak az ellentétes álláspontot gyengítő érvekkel találkozhatunk).

A mérlegelési egyoldalúság körébe tartozik az az eset, amikor a bíróság a bűnösséget megalapozó bizonyítékok hiányában indirekt módszerhez folyamodik és a vádlott hallgatásból von le következtetést. A bizonyítási teher rejtett átfordításának egyik példáját a Fővárosi Bíróság 812/2006 sz. ítélete szolgáltatja:

„A bíróság a bizonyítékok külön-külön és együttesen történt értékelésével, azok mérlegelésével állapította meg a tényállást. A tanúk szavahihetőségével kapcsolatban aggály nem merült fel. sértett tanú a vádlottakat korábban nem ismerte, vele szemben korábban nem intézkedtek. Semmiféle érdeke nem fűződött ahhoz, hogy a vádlottakra terhelő vallomást tegyen. A vádlottak nem adták elfogadható magyarázatát [!] annak, hogy a sértettnek milyen érdeke fűződött ahhoz, hogy őket feljelentse”.

Ugyanennek a módszernek egy másik példájával találkozhatunk a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Bíróság 308/2009. sz. ítéletében, melyben kábítószerrel visszaélés miatt mondta ki bűnösnek a vádlottat. A terhelt védekezését (ő úgy tudta, hogy egy ismeretlenlőtől kapott „gyógyszert” kell átvinnie a határon) nem cáfolta semmilyen bizonyíték, azonban a bíróság úgy ítélte meg, hogy a csomag átadásának körülményeiből a vádlottnak „tudnia kellett”, nem gyógyszerrel, hanem kábítószerrel van szó.

A fentiek tükrében talán nem véletlen, hogy a bíróságok akkor idézik a szabad bizonyítás elvét, ha egyébként nem sikerül hézagmentesen bizonyítani a megállapított tényállást. Konkrétabban, a meggyőző terhelő bizonyítékok és az egyértelműen nem bizonyítható bűnösség eseteiben találhatunk hivatkozást a „szabad bizonyítási rendszerre” és a mérlegelési jogosultságra: a Debreceni Városi Bíróság 3197/2003 sz. ügyében nem volt az egyértelműen bizonyítható, hogy a biztonsági őr vette el a pénzszállító autóban lévő pénzeszsákot:

„A bíróság már a bizonyítékok számbavétele előtt rámutat arra, hogy a Be.78.§. /3/ bekezdése értelmében a bizonyítási eszközök mérlegelése teljesen szabad, kizárólag a hatóságtól függ, hogy mit fogad el bizonyítéknak és azt mikor hogyan értékelni, mikor tekinti a bizonyítandó tényt bizonyítottnak. A bizonyítékok értékelésénél a benső meggyőződés is szerepet kap, ami befolyásolhatja az egyes bizonyítékok jelentőségét és szerepét amellet, hogy a bizonyítás alapvetően objektív tényeken alapszik.”

Egy budapesti esetben (817/2007. sz.) a tanú terhelő vallomásán kívül semmilyen bizonyíték nem támasztotta alá azt a tény, hogy a vádlottak előnyt kértek hivatali működésükre tekintettel. A bíróság azonban ennyi bizonyíték alapján is elítélte a vádlottat, és az indokolásban az ilyen esetekben alkalmazott panelek mindegyikét felfedezhetjük:

„Mérlegelési jogkörében a vádlottak tagadó vallomásával szemben tanú tanú vallomását fogadta el, mert egyrészt a tárgyalás közvetlenségének elvére figyelemmel a tanút őszinte, szavahihető személynek találta, másrészt a tanúnak semmiféle érdeke nem fűződik ahhoz, hogy a vádlottakra nézve valótlan tartalmú terhelő vallomást tegyen. A bíróság figyelemmel volt a vádlottak és a tanú perbeli állásának különbözőségére, miszerint a vádlott a hamis vád kivételével kihallgatása során valótlan tény és körülményt is állíthat, míg a tanú a Be. 85.§ (3) bekezdése értelmében igazmondásra kötelezett.”

1.2. Az érdemi mérlegelés teljes vagy részleges hiánya

A leginkább problematikus jelenség, amelyet az elemzés során megfigyeltünk, amikor nincsen valódi mérlegelés az ügyben. Ennek a gyakorlatnak három fokozatát tudtuk megkülönböztetni. Az első, „legenyhébb” változat, amikor a bíróság érdemi indokolás nélkül hagy figyelmen kívül bizonyítékokat. Az egyik ilyen „elhárító” módszer egyes, egymással ellentétes bizonyítékok (elsősorban: vallomások) ütköztetésekor figyelhető meg: a bíróság – további magyarázat nélkül – csupán azt rögzíti, hogy azért nem fogadja el az egyiket, mert ellentmondásban

áll a másik bizonyítékkal. A Zala Megyei Bíróság 24/2006. sz. ítélete azt tartalmazza, hogy a mentő tanú azon nyilatkozata, miszerint a sértett elmondta neki, hogy a műhely előtt éppenséggel ő bántalmazta édesapját, a vádlottat (és nem fordítva) bizonyítékként nem értékelhető, mert erre a sértett egyértelmű, határozott nyilatkozatot tett. Ennek az volt a lényege, hogy ezt ő úgy adta elő a tanúnak, hogy csupán az édesapja hivatkozik erre. Arról nem esik egy szó sem az ítéletben, hogy a sértett ezen állítására mit reagált a mentő tanú, egyáltalán volt-e szembeállítás közöttük az ellentmondásra. A Hajdú-Bihar Megyei Bíróság 523/2006. sz. ügyében a bíróság szintén nem fogadta el az egyik tanú vallomását, de azt nem tudhatjuk meg az indokolásból, hogy miért nem. Hasonló, tisztán formális, indokolással találkozunk a 3022/2005. sz. ügyben (Bács-Kiskun megye) – a bíróság a vádlott és az egyik mentő tanú egybehangzó vallomását „nem tartotta elegendőnek” ahhoz, hogy cáfolja a sértett előadását. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bíróság 1559/2008. számú és a Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság 201/2006. számú ítéleteiből szintén nem tudjuk azt meg, hogy miért nem fogadta el a bíróság a mentő tanúk végig következetes vallomását (az előbbi ügyben ráadásul szemben a két bizonytalankodó terhelő tanú nyilatkozatával). Ugyancsak nem tudjuk meg a PKKB 3503/2003. számú ítéletéből, hogy miért fogadja el annak a sértettnek a vallomását, aki teljesen másként nyilatkozott az ellopott értékekről és a bűncselekménnyel okozott rongálási kárról a nyomozás és a tárgyalás során. A 123/2007. számú (Bács-Kiskun megye) és a 250/2007. sz. ítéletében (Nógrád megye) csupán hivatkozott a bíróság a vallomást tevők ellentmondásos nyilatkozataira, de nem tárta fel, melyek ezek az ellentmondások.

Vannak olyan esetek, amikor a bíróság el sem jut odáig, hogy szembenézen a potenciális ellen-tanúkkal. A 376/2007. számú ügyben (Békés megye), amelyben a bíróság lakonikusan közölte, nem hallgatja ki a védelem által indítványozott tanút, mert úgysem tudná tanúsítani, hogy a vádlott otthon volt-e a cselekmény elkövetésekor: ugyanis abból a szobából, ahol ő volt, nem lehetett érzékelni azt, hogy valaki esetleg elhagyja a házat. Egy kihallgatáson azonban kiderülhetett volna, hogy *valójában* mit tapasztalt a kérdéses időszakban, a bíróság nem tudhatja előre, milyen fontos információ forrása lehet a tanú. Ez az ügy azért is érdekes, mert kiderült, hogy a bűncselekmény (emberölés) idején mások is jártak a sértett udvarán, de a bíróság ezt a lehetőséget, mint mentő körülményt nem vizsgálta. A vádlott többször változtatta a vallomását, és indokként a nyomozó általi fenyegetést jelölte meg – ennek kapcsán a bíróság csupán arra utalt, hogy a kényszervallatás miatt indult eljárást az ügyészség bűncselekmény hiányában megszüntette. A bíróság ténybeli meggyőződésével potenciálisan ellentétes eredményre vezető bizonyítási indítványok elutasításának további példája a Baranya Megyei Bíróság 52/2008. sz. ítélete: a bíróság annyival intézte el az elutasítást, hogy az nem cáfolhatná a megállapított tényállást.

Egy másik megjelenési módja ennek az érvelési hibának az, amikor a tényállás bizonyos részeire nézve nem találkozunk sem bizonyítékokkal, sem mérlegeléssel. Maradnak tehát homályos pontok, sötét zónák az indokolásban. A Tolna Megyei Bíróság 95/2007. sz. ügyében a bíróság részletesen bizonyította, hogy a vádlott tudott a gépkocsijában elhelyezett nagy mennyiségű kábítószerrel.

Azt a minősítő körülményt, hogy a kábítószer megszerzése forgalomba hozatal céljából történt, csupán az a tény alapozta meg, hogy a kábítószer mennyisége jelentős volt. A bíróság ez alapján zárta ki azt a lehetőséget, hogy csupán „saját fogyasztásra” szerezte meg a vádlott a szert, azt azonban nem vizsgálta, hogy az enyhébb megítélésű alapesetet megvalósító egyéb elkövetési magatartások megvalósulhattak-e (pl. „az ország területén átvisz”). Hasonló érvelési problémával szembesültünk a Békés Megyei Bíróság 3/2007. számú ítéleti indokolásában, amelyben a bíróság a bizonyítás menetében csupán odáig jutott el, hogy a vesztegetésből származó pénz nem kerülhetett olyan módon a vádlotthoz, ahogy ő állítja (véletlenül „belesodorta”), de azt már nem tisztázta, hogy mi módon került hozzá a pénz valójában, és ténylegesen elfogadta-e a neki nem járó összeget. Azonban nem csupán bűnösséget megállapító, hanem felmentő ítéletek esetén is találkozhatunk ilyen típusú indokolási hiánnyal. A Tolna Megyei Bíróság a 30/2007. számú ügyében (pszichikai) bűnsegédként elkövetett kényszervallatás vádjá alól mentette fel a vádlottat, arra hivatkozva, hogy a vádlott jelenléte nem hatott társára még szándékerősítőként sem, de arra nem válaszolt, hogy a szándékerősítés mely jeleit nem látta a bíróság bizonyítottnak, és miért nem. A 371/2009. számú ügyben (Somogy megye) a bírósági bizonyítás addig terjedt, hogy tisztázta: nincs bizonyíték arra, hogy vádlotton kívül más is járhatott az elkövetés helyén, de ezt nem tudjuk meg, mi bizonyítja, hogy a cselekményt valóban a vádlott követte el.

A hiányos érvelés harmadik, „legsúlyosabb” előfordulási mintája az a változat, amikor az ítélet indokolásában a teljes tényállásra nézve csupán a bizonyítékok enumerációjával találkozunk, de a bíróság nem lép ezen túl. Részletesen, sokszor túlzottan részletesen ismerteti a vádlott(ak), a sértett(ek) és a tanú(k) vallomásait, illetve tájékoztat az okiratok, egyéb bizonyítékok tartalmáról. Azonban nem találunk arra eligazítást, hogy melyik bizonyítékot milyen alapon, milyen indokok miatt fogadta el a bíróság. Úgy tűnik, az olvasóra bízva, hogy bontsa ki a szöveg mögött feltárható érvrendszert, az egyes bizonyítékismertetések „magukért beszélnek”. Természetesen elképzelhető, hogy tényleg ez a helyzet, pl. ha a vádlott vallomása nyilvánvaló ellentmondásokat, illogikus mozzanatokot tartalmaz, a terhelő tanúk vallomása pedig teljesen egybehangzó, következetes és tárgyi bizonyítékokkal mindenben alátámasztott. Azonban a mérlegelés mellőzésére ekkor sem lenne jogi lehetőség, és az általunk vizsgált olyan esetekben, ahol ezt a hiányosságot tapasztaltuk (pl. 30/2008. sz., Jász-Nagykun-Szolnok megye; 43/2005. sz., Komárom-Esztergom megye; 191/2008, Fejér megye) nem is volt igaz, hogy a bizonyítékok nem igényeltek további elemzést. A Mezőtúri Városi Bíróság a 79/2001. sz. ügyében pedig még azt sem rögzítette, hogy melyik tanú mit nyilatkozott, csak annyit említett meg, hogy terhelő vallomást tettek a vádlottra.

Véleményem szerint, az ilyen jellegű érvelési technika megjelenése azért nyerhet teret, mert látszólag (formailag) indokolja a bíróság a tényállás megállapítását: szerepelnek bizonyítékok és a bíróság használja a bizonyítási szakzsargont. Azt a nyelvet beszéli, amelyet a másodfok valószínűleg elvár ahhoz, hogy az ítéletnek a bűnösség megállapításával kapcsolatos része elfogadható legyen.

2. Az ítéletek statisztikai elemzése

A szövegelemzés során feltárt negatív tendenciák létezését megerősíti az indokolások statisztikai elemzése is. A bizonyítékok arányát vizsgálva azt találtuk, hogy átlagban az összes felhasznált bizonyíték 53,6 %-a tanúvallomás volt, 8,7 %-a okirat, 15,6 %-a szakvélemény, 22 %-a pedig egyéb tárgyi bizonyíték. A személyi bizonyítás dominanciája tehát állandónak látszik, ugyanis Szabóné Nagy Teréz a 80-as években végzett kutatása során is azt állapította meg, hogy messze a tanúvallomások szolgáltatják a bíróságok számára a legfontosabb bizonyítékok.^[4]

Szoros összefüggésben áll mind a szabad bizonyítás elvével, mind az in dubio szabállyal, hogy az elsőfokú elítélések esetében 20 %-ban csupán a sértett volt az egyedüli, közvetlen terhelő tanú, míg az ügyek 22 %-ban egyáltalán nem volt a cselekménynek közvetlen terhelő tanúja, mégis elítélés született. Nagyon kis arányban ugyan, de olyan ügy is volt, ahol egyáltalán nem volt sem közvetett, sem közvetlen releváns vallomást tevő terhelő tanú (4,3 %).

A személyi bizonyítékok túlsúlya miatt érdemes figyelmet az a tény, hogy amíg az elítélt személyek ügyében ügyenként átlagosan 5 tanút hallgattak ki (4,2 terhelő és 0,8 mentő tanút) addig a felmentéssel végződő ügyekben a tanúk átlagos száma 5,7 volt (2,4 terhelő és 3,3 mentő tanú). Ezek a számok azért is érdekesek, mert a tényállás mérlegelése után hozott felmentő ítéletet éppen az jellemzi, hogy nincsen elég bizonyíték a vádlott elítéléséhez és nem az ártatlanságot kell bizonyítani, minden lehetséges módon, hanem a bűnösséget. A felmentések esetén alkalmazandó informális túlbizonyítási követelmény megnyilvánulásának tekinthető az az eredmény, amely szerint a felmentéssel végződő ügyekben lényegesen több, ún. „felesleges” tanút hallgattak ki. Felesleges tanúkon a kutatásban azokat a tanúkat értettük, akiknek a vallomása még közvetett módon sem volt releváns az ügy érdemére nézve. Elítélések esetén a felesleges tanúk száma ügyenként 1,5 volt, míg felmentések esetén majdnem 4 (3,9).

A bizonyítékok mérlegelésére vonatkozó számokból következtetéseket tudunk levonni a bíróság érvelési stílusára nézve. A legfontosabb megfigyelés az, hogy a bíróságok szignifikánsan többet foglalkoznak a saját álláspontjukat megerősítő érvek felsorakoztatásával, mint az ellenérvek visszaverésével. Az ügyenként előforduló érvtípusokat vizsgálva azt találtuk, hogy amíg a különböző erősítő érvek ügyenkénti átlagos száma 2,34, addig az ellentétes álláspontot visszaverő, vagy semlegesítő érvek átlagos száma ügyenként mindössze 1,41. Külön bontva az ítéleteket elítélő és felmentő határozatokra, szintén ezek az arányok jönnek ki. A bűnösséget kimondó ítéletekben erősítő érvek száma átlagosan 2,37, volt, míg a gyengítő érvek száma 1,45. A felmentések esetében ez az arány 1,78 és 0,7 volt. A bűnösséget kimondó és a felmentő ítéletekben alkalmazott érvtípusok átlaga úgy alakul, hogy a bíróságok az elítélések esetén ítéletenként átlagosan 3,8 érvet mozgósítanak, míg felmentések esetén ügyenként átlagban 2,5-öt.

[4] Szabóné Nagy Teréz: *A büntető igazságszolgáltatás hatékonysága*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 258.

Ha ezt az adatot összevetjük azzal, hogy a bíróságok a felmentő ítéletek esetében is legalább annyi bizonyítékot vizsgálnak meg, mint az elítélést eredményező ügyekben, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a bíróságok rendelkezésére álló és általunk összegyűjtött érvkészlet inkább az elítélések megerősítését van hivatva szolgálni.

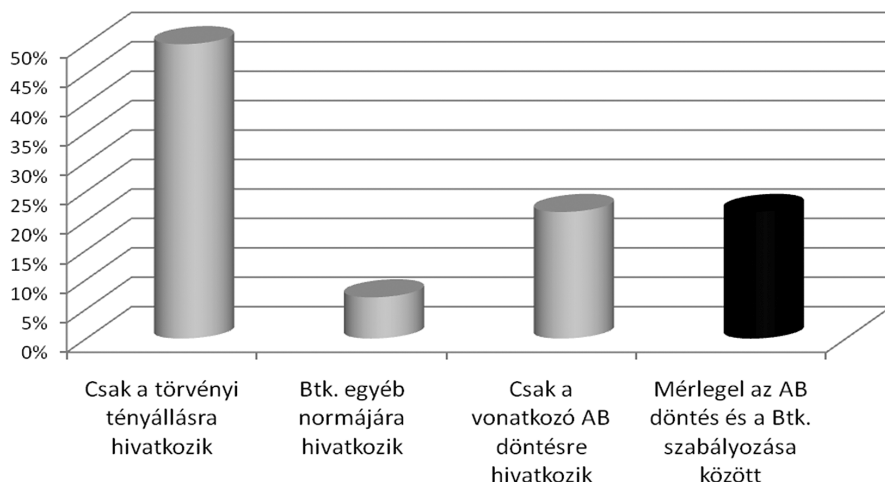
Úgy vélem, a fentiekben ismertetett – a szövegelemzés és a statisztikai analízis által kimutatott – problémák kizárják, hogy a bűnösség kimondásához szükséges kétséget kizáró bizonyítottság eszménye olyan módon realizálódna, ahogyan azt a törvény szövege vagy a tankönyvek alapján gondolnánk. Ezért fel kell tenni a kérdést, milyen tényezők okozzák a szabad bizonyítás elvének rendkívüli mértékű kitágítását az *in dubio* szabály rovására. E tendenciára részbeni magyarázattal szolgálhat a magyar büntetőbírák körében végzett kérdőíves attitűdvizsgálat.

3. A kérdőíves vizsgálat eredményei

Az ítéletek elemzése rávilágított arra, hogy a gyakorlat egyik fontos karakter-eleme az érdemi mérlegelés hiánya a bizonyítékokra vonatkozóan. A kérdőíves felmérésből arra próbáltunk következtetni, hogy a mérlegelés csökevényes mivolta általában is jellemzi-e bírák gondolkodását. Az egyik példánkban egy olyan fiktív tényállást konstruáltunk, amely egy közszereplőről tett kijelentés büntetőjogi megítélése körül forgott.^[5] A bíróknak feltettük a kérdést, milyen jogi indokokat venne figyelembe az ügy eldöntésekor. Arra voltunk kíváncsiak, a bírák az ügy eldöntésekor csak egyfajta érvre lesznek tekintettel (a Büntető Törvénykönyv szövegére vagy a közszereplők esetében szélesebb körű és erőteljesebb bírálatot legalizáló alkotmánybírói határozatra),^[6] vagy elvégzik a szükséges mérlegelést a két jogi indok között (az ügy sajátosságaira tekintettel azt kell mérlegelni, vajon a sértett személyiségi jogai vagy a közélet tisztasága élvez-e erősebb jogi védelmet). Eredményként azt kaptuk, hogy a bírók zöme (ahogyan az 1. táblázat mutatja) csupán egy érvet vett figyelembe az indokolásában, a másiktól „elfelejtkezett” (hasonlóan ahhoz a metódushoz, ahogyan a gyenge lábakon álló elítélések során a bíróságok előszeretettel hivatkoztak a szabad mérlegelés elvére, meg sem említve az *in dubio* szabályt). A magyar büntetőbírák tehát a jogalkalmazási folyamatban az egyértelmű, külön mérlegelést nem igénylő szabályalkalmazást preferálják a bonyolultabb súlyozási-értékelési tevékenységgel szemben.

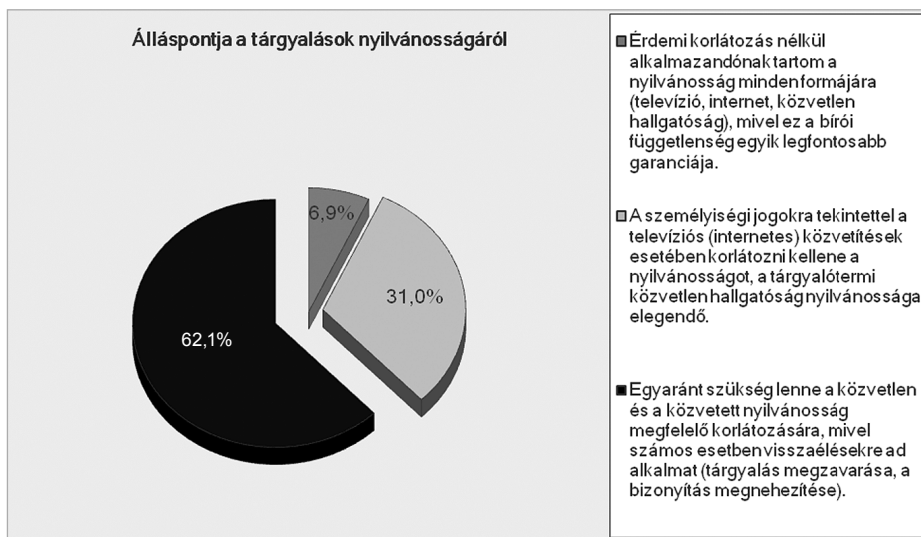
[5] A tényállás a következő: „XY-ról, 'Z' város polgármesteri hivatalának jegyzőjéről B. J., a jegyző régi haragosa egy lakossági fórumon azt állította, hogy a hivatal gazdálkodásában XY vezetése alatt súlyos szabálytalanságok fordultak elő, amelyekről XY tudott, de nem lépett fel ezekkel szemben. A valóság bizonyítása során a bíróság azt állapította meg, hogy kisebb-nagyobb szabálytalanságok valóban előfordultak a gazdálkodás menetében, de azokról XY-nak nem volt semmilyen tudomása.”

[6] 34/2004.(IX.28.) AB hat.

1. sz. táblázat

Az ítélkező tevékenységet megalapozó elvek tiszteletének, és így a helyi értékük szerinti figyelembe vételének egy további gátját jelenti az, hogy a jogalkalmazás praktikus szempontjai sokszor előtérbe kerülnek az alapelvekkel szemben. Amikor a bírákat arról kérdeztük, indokoltnak tartják-e a tárgyalások nyilvánosságának korlátozását, a válaszadók csaknem kétharmada a praktikus okok alapján történő korlátozás mellett foglalt állást az elvi indokokkal szemben (2. táblázat).

2. sz. táblázat

IV. A GYAKORLATOT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

Mindezekből a vizsgálatokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a büntető ítélkezésben a jogi alapelvek nem a súlyuknak megfelelően szerepelnek. Nem alapozzák meg és hatják át az érvelés egészét, hanem inkább egyfajta érvelési-értelmezési segédeszköznek tekintik azokat a bírúk, amelyet – az értelmezés klasszikus módszereihez hasonlóan – akkor alkalmaznak, ha az általuk helyesnek tartott eredményt lehet velük alátámasztani. Erre utal az a jelenség is, hogy a bíróságok nem mérlegelik az alapelvek súlyát, hanem – amennyiben hivatkoznak rájuk – minden esetben alkalmazandó abszolút erejű érvek tekintik azokat. Elméleti szempontból az igazán izgalmas feladat abban áll, hogy feltárjuk a gyakorlat mögötti mélyebb összefüggések, vagy legalább kísérletet tegyünk erre. E tanulmány keretei között csak jelezni tudom, hogy melyek lehetnek a további vizsgálódás irányai.

Ha automatikusan a leginkább kéznél lévő szociológiai jellegű tényezőkben keressük okokat, egyrészt az oktatás hiányosságait említhetnénk (az általános jogi oktatás és a bíróképzés területén egyaránt), amely nem helyez kellő súlyt az alapelvekre támaszkodó érvelés elsajátítására. A jogi oktatás a legkritikább esetben várja el a hallgatótól, hogy érvek között súlyozzon, a jogeseteket olyan „szöveges feladatokként” prezentálja, amelyek „megfejtésének” kulcsa valamely jogszabályhely vagy eseti döntés ismerete. Így a leendő jogalkalmazókban könnyen kialakulhat egy olyan attitűd, amely a „tisztá” megoldásokat részesíti előnyben a homályos, tág értelmű, absztrakt alapelvek „mérciskelésével” szemben. A másik szokásos megközelítés a bíróságok leterheltségével magyarázza a bírósági döntések érvelési hiányosságait. Egy 200 ügyel küzdő bírótól nem várható el, hogy minden esetben alapos, minden várakozásnak megfelelő tényfeltárást végezzen és cizellált jogi érveléssel lássa el ítéletét.

Álláspontom szerint azonban az ilyen kétségkívül logikus magyarázatok mellett léteznie kell a jogrendszerünket és a jogi kultúránkat jellemző olyan sajátosságoknak is, amelyek alkalmas környezetet biztosítanak a kritizált gyakorlat számára, sőt rejtett módon épp ilyen irányban befolyásolják a jogalkalmazókat.

Az egyik ilyen mélyebb ok a jogalkotás színvonalával függ össze. A magyar büntetőeljárás kutatói közül már többen felhívták arra a figyelmet, hogy eljárásjogunk bizonyos szabályai maximalisták: olyan elérhetetlen ideákat állítanak a jogalkalmazók elé, amelyek teljesítése lehetetlen.^[7] Ezzel a jogalkalmazók is tisztában vannak, azonban nyíltan nem kérdőjelezhetik meg az uralkodó doktrínát. A háttérben viszont csendesesen megkerülik az ilyen szabályokat. A veszély egyrészt abban áll, hogy e módszer következtében éppen a hatóságok erodálják az alapvető szabályok tekintélyét, másrészt a jogalkalmazás által használt mércék rejtetté, kontrollálhatatlanná válnak, így teret nyitva az önkénynek.

[7] Lásd Bócz Endre: *Büntetőeljárás jogunk kalandjai*. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2006. 144.; Bárd Károly: *A büntető hatalom megosztásának buktatói*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 210.

Az általunk vizsgált tárgykörben éppen a „kétséget kizáró” bizonyítottság követelménye tekinthető ilyen maximalista követelménynek. A „kétséget kizáróság” elvileg matematikai szintű bizonyítottságot követel meg. Egy ilyen fajta bizonyosság elérése nyilvánvalóan teljesíthetetlen az emberi cselekvések megítélésének mezején, ezért a bíróságok nem is veszik (mert nem is vehetik) komolyan. Ezen a talajon pedig könnyen szárba szökkenhet egy olyan attitűd, hogy nem az írott alapelvek a fontosak, hanem a gyakorlatban már bevett indokolási panelek, amelyek azonban sokszor igen kétes esetekben is az elítélés hivatkozási alapjául szolgálhatnak.^[8]

Egy másik probléma pedig épp abban rejlik, ha az általánosan meghatározott mércék túlságosan sokat bíznak a „bírói bölcsességre”. A szabad bizonyítási rendszer bármifajta ésszerű korlátozás nélküli deklarálása lehetővé teszi például, hogy a vádlottat akár minimális számú és meggyőző erejű bizonyíték alapján is el lehessen ítélni. Más, a demokratikus és jogállami hagyományokat tekintve előttünk járó jogrendszerekben például előfordul, hogy előírják a korroboratív bizonyítékok kényszerét ahhoz, hogy bűnösnek lehessen valakit, vagy meghatározzák, milyen fajta megméretést követően lehet egy bizonyítékra tényállást alapozni.^[9] A „bizonyítási teher rejtett átfordítása”-ként leírt probléma is valószínűleg jobban kezelhető lenne, ha a jelenlegi doktriner szabályozás helyett a jogalkotó taxatív definiálná azokat az esetköröket, amelyben a teher a törvény erejénél fogva megfordul (pl. ha a vádlott beszámíthatatlanságra hivatkozik, akkor neki kell bizonyítani, hogy valóban ilyen állapotban volt az elkövetéskor).^[10] Az ésszerűen részletes, életközeli, könnyen betartható és számonkérhető mércék kodifikálása nem a bírói mérlegelési szabadság csonkítását jelenti, hanem az emberi megismerő képesség határait figyelembe vevő érett jogrendszerek sajátja.^[11]

[8] Például: „cigány nem viszi a balhét”, azaz nem tesz beismerő vallomást, a vádlott-társ terhelő vallomása elfogadható, ha önmagára is terhelő vallomást tesz, a tanút következetes, ellentmondásmentes vallomása szavahihetővé teszi (Bócz Endre: A büntetőtárgyaláson tanúsított magatartás etikája, *Magyar Jog*, 1974/10. 576.); „a szakértő ismeri a szakmáját, és nem téved, a nyomozás során keletkezett jegyzőkönyv, vagy jelentés a tényleges történést hűen rögzítik, a hozzátartozó tanú a vádlott javára elfogult stb.” (Bárd: *i. m.* 162).

[9] Lásd Pradel, Jean: A büntetőjogi bizonyítás, in: Badó Attila – Loss Sándor (szerk.): *Betekintés a jogrendszerek világába*. Nyitott Könyv Kiadó, Budapest, 2003. 450.

[10] Például a francia büntető eljárásjog is ismeri az átfordítás lehetőségét, lásd Cape, Ed – Namoradze, Zaza – Smith, Roger – Spronken, Taru: *Effective Criminal Defence in Europe*. Intersentia, Antwerp – Oxford – Portland, 2010. 231.

[11] Vö. Clermont, Kevin M.: *Producers’ Magical Number Three: Psychological Bases for Standards of Decision*. 72 *Cornell Law Review*, 1986. 1155.